

Петро Б. Т. Біланюк

ГРЕКО-РИМСЬКИЙ СОБОР У НІКЕЇ ТА НИМФАЙОНІ 1234 р. Й ОСТАТОЧНА СХИЗМА МІЖ РИМСЬКОЮ І ВІЗАНТІЙСЬКОЮ ЦЕРКВАМИ

В час святкувань 400-ліття Берестейської Унії чомусь вся увага наукового та релігійного середовищ звернена на історію, культурно-політичне, релігійне і богословське значення самої ж таки унії, її дієвих осіб, її наслідки тощо.¹ Одначе, треба зосередити нашу увагу над важливим питанням, коли прийшло до схизми між Сходом і Заходом?² Чи це був один акт Патріярха Керулярія і Кардинала Гумберта де Сільва Кандіда, чи може можна відкрити довгий і трагічний процес відчуження

¹ Серед православних українців погляди на Берестейську Унію формувались на підставі доступної їм літератури. Ось важніші твори: Митрополит Іларіон Князь Костянтин Острозький і його культурна праця. *Історична монографія* (Вінніпег 1958); Архиепископ Сильвестр (Проф. С. Гаєвський), *Берестейська Унія 1596 року. Церковно-історична монографія* (Вінніпег 1963); Митрополит Андрей, *Римська унія не для українців. Експерименти Риму над українською душею* (Вінніпег 1984, теж по-англійському); Володимир Антонович, *Що принесла Україні унія. Стан Української Православної Церкви від половини XVII до кінця XVIII ст.* (Вінніпег 1991). Автор помер 1908, а його праця появилася вперше 1871 та стала основою української православної історіографії про Берестейську Унію. Див. теж Митрополит Іларіон, *Берестейська Унія 1595-1596 року. Хронологічна канва* (Вінніпег 1993). З католицької перспективи появилось багато коротших статей у різних журналах, серед яких *Патріярхат* займає перше місце. Крім цього легко доступними є: Іван Хома, *Київська митрополія в Берестейським періоді* (Рим 1979); Ігор Мончак, *Самоуправна Київська Церква* (Львів 1994); Борис Гудзяк і Олег Турій (ред.), *Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління* (Львів 1995); Дмитро Блажейовський, *Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля*, Том I. *Внутрішня вартість медалі* (Львів 1995); Митрополит Йосиф Сліпий, *Історія Вселенської Церкви на Україні*, Том IV, Частина перша. *Від Флорентійської до Берестейської Унії (1439-1596)* (Рим 1996). Дуже важливими творами є: Julian Pelesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, 2 vols. (Wien 1878-1880); Oskar Halecki, "From Florence to Brest", *Sacrum Poloniae Millennium*, Vol. 5 (Rzym 1958), pp. 9-444.

² Поняття й історія схизм дуже складні та переходять постійні доповнення і зміни. Див.: T. Macdonald, "Schism", *The New Dictionary of Theology*. Joseph A. Komonchak, Mary Collins, Dermot A. Lane (eds.). (Wilmington, Delaware: Michael Glazier, 1987), pp. 934-936; J. L. Boojamara, "Schism", *ER* 13:98-107; T. C. O'Brien (ed.), "Schism", *Corpus Dictionary of Western Churches* (Washington-Cleveland: Corpus Publications, 1970), pp. 694-695; V. Conzemius, "Schismengeschichte", *SM* 4: col. 377-382; C. Dumont, "Schisma, Schismatiker", *SM* 4: col. 373-376; F. X. Murphy, "Schism, History of", *NCE* 12:1131-1132; F. X. Lawlor, "Schism", *NCE* 12:1130-1131; J. Brosch - A. Scheuermann, "Schisma", *LThK*² 9: co. 404-406; H. Barion, "Schisma", *RGG* 5:1418; J. Gründler, *Lexikon der christlichen Kirchen und Sekten*, 2 vols. (Wien 1961); S. L. Greenslade, *Schism in the Early Church* (New York 1953); F. Dvornik, *The Photian Schism: History and Legend* (Cambridge 1948, reprint 1970); Y. Congar, "Schisme", *Dictionnaire de théologie catholique*, vol. 14, Edits. A. Vacant, E. Manganot, E. Amann (Paris 1943), col. 1286-1312.

латинської і візантійської Церкви? Як побачимо, події в Царгороді у 1054 не мали аж такого великого значення для роз'єднання, як це насвітлює популярна історіографія.³ Формальна схизма заіснувала щойно 180 літ пізніше, тобто на згаданому в заголовку спільному соборі у 1234. Виникає питання: коли була втягнена у роз'єднання церков наша рідна русько-українська церква? Чи наша рідна церква зробила якийсь акт, що його можна б назвати формальною схизмою, тобто заява найвищого проводу нашої Церкви, що та чи інша церква відлучена від єдиної, святої, соборної чи католицької та апостольської церкви, що єдність з нею є офіційно зірвана? Це дуже важливе питання, бо ніхто за нашу церкву не може мати права зробити таке рішення, бо це було б запереченням її помісности і самоуправління.⁴

Процес, що довів до остаточної схизми між римською і візантійською церквами, почався ще в підапостольських часах і ранньхристиянських схизмах. За папи Віктора (189-198) прийшло до великого непорозуміння за дату пасхи і до викляття деяких східних єпископів; осудження ересі Арія Нікейським Собором у 325; христологічні контрверсії та ересі і схизма монофізитів і несторіян після Халкедонського Собору у 451; виникнення патріархатів і постійний зріст папського примату, що кінчались зударями державної і церковної влади. Далше, перенесення царської столиці зі Старого до Нового Риму, тобто Царгороду у 330; папоцезаризм папи Лева I і його наслідників; Акацієва схизма від 484-519; кілька століть контрверсії за вставлення *філіокве* до Нікейсько-Царгородського Символу Віри; непорозуміння і заколот за Патріярха Фотія і Собор у Царгороді у 869 і 870 рр.; постійне мовне, богословське, культурне і політичне роз'єднання між Сходом і Заходом.

Тепер дуже коротко приглянемо до подій 1054. Відновлення Римської Імперії за Карла Великого і Оттона Великого, втрата земель у північній і центральній Італії в користь новостворених папських держав та інші проблеми, викликали ворожу атмосферу між Сходом і Заходом та їх церквами.⁵ Богословські, культурні та літургічні розходження між латинською та візантійською церквами довели до потреби прямих переговорів. Переговори закінчились буллею викляття з церкви Патріярха Керулярія, що її без жадного мандату написав Кардинал Гумбертус де Сільва Кандіда і поставив на головному престолі у соборі Святої Софії у Царгороді. До речі, папа Лев IX помер 19 квітня 1054, а булля була датована 16 липня того ж року, отже вона була неважна, бо кардинал зі смертю папи перестав бути його легатом. Синод скликаний Керулярієм, що викляв з церкви латинян, був теж

³ За джерелами подій 1054 див.: J. Hergenröther, *Monumenta graeca ad Photium eiusque historiam pertinentia* (Regensburg 1869). A. Demetrakopoulos, *Bibliotheca ecclesiastica*, Vol. 1 (Leipzig 1866); C. Will, *Acta et scripta quae de controversiis ecclesiae graece et latinae saeculo undecimo composita extant* (Leipzig-Marburg 1861, repr. Frankfurt 1963); F. Miklosich-J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi*, 6 vols. (Vienna 1860-1890); J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus... Series latina* (Parisiis 1844-1864). Булля викляття Керулярія видрукувана в Vol. 143, col. 1002-1004. J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus... Series graeca et orientalis* (Parisiis 1857-1886). Vol. 120, col. 736-748, подає текст анатемати проти латинян.

⁴ Див.: Ігор Мончак, *Самоуправна Київська Церква* (Львів: Свічадо, 1994).

⁵ Ці історичні події подають енциклопедії та словники, як теж збірники документів під відповідними гаслами: *LThK*², *NCE*, *RGG*³, *PG*, *Mansi* etc.

неважний, бо репрезентував лише Царгородський Патріярхат, а не всю східню церкву. Мало того, Патріярхи Олександрії і Єрусалиму не одобрили того викляття, а Патріярх Антіохійський Петро присягнув, що зробить усе можливе, щоб прийшло до порозуміння між двома церквами. Також на заході Кардинала Гумберта дуже гостро критикували за його крайні погляди, як для прикладу св. Петро Дам'ян, кардинал і доктор теології. Отже у 1054 дійшло до великого зудару двох церков, але не до матеріальної чи формальної схизми.⁶

Врешті треба згадати найбільш трагічну подію, що довела до остаточного матеріального чи фізичного роз'єднання між римською і візантійською церквами, а

⁶ Про події докруги 1054 існує багата література. Ось важніші твори: Н.-Г. Beck, "Die Ostkirche vom Anfang des 10. Jahrhunderts bis Kerullarios", *Handbuch der Kirchengeschichte*, hrsg. Hubert Jedin et al. (Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1985), Vol. III/1, pp. 462-484; *Idem*, *Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich* (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1980 = *Die Kirche in ihrer Geschichte*, Band 1, Lieferung D1), pp. D142-D147; J. Meyendorff, *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*, 2nd ed. (New York 1979); P. Sherrard, *Church, Papacy, and Schism: A Theological Inquiry* (London 1978); J. Decarreaux, *Normands, papes et moines en Italie méridionale et en Sicile, XIe-XIIe siècles* (Paris 1974); E. Petrucci, "Rapporti di Leone IX con Constantinopoli", *Studi Medievali* 14(1973), pp. 733-831; A. Tuilier, "Le titre de patriarche oecuménique à l'époque de Michael Cérouaire et le schisme entre les églises", *Studia Patristica* 11 (Berlin 1972), pp. 247-258; P. Herde, "Das Papstum und die griechische Kirche in Süditalien vom 11. bis zum 13. Jahrhundert", *Deutsches Archiv für Geschichte (Erforschung) des Mittelalters* 26 (1970), pp. 1-46; K. Böhmer, "Das Schisma von 1054 im Lichte der byzantinischen und fränkischdeutschen Reichspolitik", *Sapienter ordinare*. Festschrift B. Kleineidam (Leipzig 1969), pp. 317-336; J. Gauss, *Ost und West in der Kirchen- und Papstgeschichte des 11. Jahrhunderts* (Zürich 1967); V. von Falkenhausen, *Untersuchungen über die byzantinische Herrschaft in Süditalien vom 9. bis ins 11. Jahrhundert* (Wiesbaden 1967); F. Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, transl. E. A. Quain (New York 1966); *Idem*, *Byzanz und der römische Primat* (Stuttgart 1966); *Idem*, *Byzance et la primauté romaine* (Paris 1964); G. Every, *The Byzantine Patriarchate, 451-1204*. 2nd rev. ed. (London 1962); D. M. Nicol, "Byzantium and the Papacy in the Eleventh Century", *The Journal of Ecclesiastical History* 13(1962), pp. 1-20; S. Runciman, *The Eastern Schism* (Oxford 1955, repr. 1963); A. Michel, "Schisma und Kaiserhof im Jahre 1054", *Beauduin*, I, 351-440; Y. M.-J. Congar, "Neuf cent ans après", *Beauduin* I, 3-33; P. L'Huillier, "Le schisme de 1054", *Messenger de l'exarchat du patriarche russe en Europe occidentale* 5(1954), pp. 144-164; V. Grumel, "Les préliminaires du schisme de Michel Cérouaire ou la question romaine avant 1054", *Revue des études byzantines* 10(1952), pp. 5-24; P. Andrieu-Guitrancourt, *Histoire de l'empire normand et de sa civilisation* (Paris 1952); Y. Laurent, "Le titre de patriarche oecuménique et Michel Cérouaire", *Miscellanea G. Mercati*, Vol. 3 (Vatican 1946), pp. 373-396; A. Michel, "Die Rechtsgültigkeit des römischen Bannes gegen Kerullarios", *Byzantinische Zeitschrift* 42(1942), pp. 193-205; E. Herman, "I legati inviati da Leone IX nel 1054 a Constantinopoli erano autorizzati a scomunicare il patriarca Michele Cerulario", *Orientalia Christiana Periodica* 8(1942), pp. 209-218; M. Jugie, *Le schisme byzantin* (Paris 1941); A. Michel, "Die Fälschung der römischen Bulle durch Michael Kerullarios", *Byzantinisch-Neugriechisches Jahrbuch* 9(1932-33), pp. 293-319; E. Amann, "Michel Cérouaire", *Dictionnaire de théologie catholique* (Paris 1929), Vol. 10, col. 1683-1684; S. H. Scott, *The Eastern Churches and the Papacy* (London 1928); L. Gay, *Les papes du XIe siècle et la chrétienté* (Paris 1926); M. Jugie, *Theologia dogmatica christianorum orientium ab ecclesia catholica dissidentium* (Paris 1926), Vol. I, pp. 47-391; A. Michel, *Humbert und Kerullarios* (Paderborn 1925-1930), 2 vols.; J. Bousquet, *L'unité de l'Église et le schisme grec* (Paris 1913); L. Brehier, *Le schisme orientale du XIe siècle et la chrétienté* (Paris 1899, 2nd ed. 1926). На особливу увагу заслуговує В. Leib, *Rome, Kiev et Byzance à la fin du XIe siècle* (Paris 1924).

саме четвертий хрестоносний похід і захоплення та знищення Царгороду.⁷ Ось як Нікетас Хоніатес, історик і очевидець, описує цю подію у своєму Літописі:

Латиняни грабили всі царські гроби і наповняли свої кишені золотими прикрасами, перлами і дорогоцінними каменями Ці люди зі заходу не щадили ні живих, ні мертвих. Починаючи від Бога і його слуг вони поводитись зі всіма безбожно і без різниці... Вони доптали ікони і кидали мошні мучеників у болото. Вони кидали Тіло і Кров Христа на землю. Вони розбили посвячений престіл Святої Софії на куски і роздавали їх воякам. На троні Патріярха сиділа проститутка, що співала огидні пісні. Монахинь знасилувано по їх монастирях. Ці розбишаки вдирались до палат і до хат убогих і розбивали все на куски. Ці звірства продовжувались через три дні, аж доки це світле місто не стало купою руїн. Навіть сарацени були б виказали більше співчуття.⁸

На руїнах Царгороду і гробах численних жертв хрестоносці встановили латинську імперію під назвою Романія. Її першим імператором став Граф Балдвін з Фляндерс. Мало цього, хрестоносці встановили латинський царгородський патріярхат з власною ієрархією. Провід залишків Візантійської Імперії опинився в Нікеї. Туди теж перейшов Вселенський Патріярх зі своїм синодом. Матеріальна схизма між римською і візантійською церквами була завершена.⁹ Формальна схизма

⁷ Про четвертий хрестоносний похід див.: Joinville and Villehardouin, *Chronicles of the Crusades*, transl. with and introduction by M. R. B. Shaw (Baltimore: Penguin, 1963), D. E. Queller, *The Fourth Crusade. The Conquest of Constantinople, 1201-1204* (Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 1977); K. Bihlmeyer-H. Tüchle, *Church History, Volume Two. The Middle Ages*, transl. V. E. Mills and F. J. Muller (Westminster, Maryland: The Newman Press, 1969), pp. 276-280; 185-205; S. Runciman, *A History of the Crusades* (Cambridge 1951-1953, repr. London 1994), 3 vols.; H. E. Mayer, *Zur Geschichte der Kreuzzüge* (Hannover 1960); A. Froolou, *Recherches sur la deviation de la IVe croisade vers Constantinople* (Paris 1955); R. Grousset, *Histoire des croisades* (Paris 1934-1936), 3 vols.; L. Brehier, *L'église et l'orient au moyen âge. Les croisades* (Paris 1907); J. Gay, *L'Italie méridionale et l'Empire byzantin de 867 à 1071* (Paris 1904). Ф. И. Успенский, *История Хрестовых походов* (Санкт-Петербург 1901); H. E. Mayor, *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge* (Hannover 1960) and A. S. Atiya, *The Crusade: Historiography and Bibliography* (Bloomington, Ind. 1962); Robert of Clari, *The Conquest of Constantinople* (Toronto: Medieval Academy Reprints for Teaching 36, 1996).

⁸ *Mirror. Aid to the Church in Need*, No. 6, Sept. 1994, p. 1; Harry J. Magoulias (transl.), *City of Byzantium. Annals of Niketas Choniates* (Detroit, Mich. 1984); R. Bäumer, "Niketas Choniates", *LThK*², 7:972-973; *Beck* 664-665; *RGK*³ 4:1483-4, M. C. Hilferty, "Nicetas Choniates", *NCE* 10:439. Його твори грецькою мовою видані в *PG* 139:320-1057; *PG* 140:9-281, 1221-1245; *Corpus scriptorum historiae byzantinae* (Bonn 1828-1897 = *Bonner corpus*), 5 vols.; J.A. van Dielen (edit.), *Niketas Choniates, Historia* (Berlin 1975); *Idem, Nicetae Choniatae orationes et epistolae* (Berlin 1972). Никету неправильно названо "Акомінатос", див.: Ф. Успенский, "О рукописях Никиты Акомината в парижской национальной библиотеке", *Журнал министерства народного просвещения* 194(1877), стор. 76.

⁹ Політичний і церковно-політичний огляд періоду подають: D. Stiernon, "I rapporti ecclesiastici tra Roma e Bisanzio: Il patriarca di Costantinopoli Giovanni X Kamateros e il primato romano", *Problemi di storia della chiesa* (Milano 1976), pp. 90-132; A. Papadakis - A. M. Talbot, "John X Camaterus Confronts Innocent III: An Unpublished Correspondence", *Byzantinoslavica* 30(1972), pp. 26-41; L. Santifaller, *Beiträge zur Geschichte des lateinischen*

прийшла тридцять літ пізніше на греко-римському соборі у Нікеї та Нимфайоні, де була літня резиденція візантійських царів. Організатор четвертого хрестоносного походу Папа Іннокентій III (1198-1216) був страшенно обурений, але не міг нічого зробити проти dokonаних фактів. Латинська Візантійська Романія проіснувала до 1261, коли то цар Михаїл VIII Палеолог вдалою офензивою прогнав хрестоносців з Царгороду й околиці.

Яке було становище до знищення Царгороду в 1204 у Київській Церкві і Русі? Перший Новгородський Літопис під 1204 подає довгий опис тої події.¹⁰ Без сумніву цей опис опертий на грецькому джерелі або джерелах. Греки на митрополичому престолі в Києві відчували глибоко цю поразку і бажали насвітлити її нашим предкам русичам. Це мабуть не завжди вдавалось, бо єпископ полоцький відвідав Царгород мабуть у 1218, привіз звідтіля до Володимира багато мощів. Одначе звіт про цю поїздку в Лаврентіївському Літописі не згадує про те, що Царгород був у руках хрестоносців і латинян.¹¹

Греко-римський собор у Нікеї та Нимфайоні у 1234 має дуже цікаву і бурхливу історію. Подаю лише коротко найважливіші дані. Іван III Дукас (1222-54) був мабуть найбільшим візантійським царем.¹² Дуже побожна людина, прекрасний політик, великий стратег, дуже здібний управитель та економіст. Візантійська церква

Patriarchs von Konstantinopel und den vatikanischen Urkunden (Weimar 1938 = *Historisch-diplomatische Forschungen* 3); W. Miller, *The Latin Orient* (London 1920); *Idem, The Latins in the Levant. A History of the Frankish Greece (1204-1560)*. (London 1908, repr. 1964).

¹⁰ *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*. А. Н. Насонов (видав.). (Москва 1950), стор. 46-49, 240-246. Див.: *A History of the Church in Ukraine. Volume I. To the End of the Thirteenth Century* by Sophia Senyk (Roma: Pontificio Istituto Orientale, 1993 = *Orientalia Christiana Analecta*) 243, pp. 303-326.

¹¹ *Полное собрание русских летописей*. С. Петербург 1846, т. I, стор. 441-442 (під роком 1218).

¹² Також Батацес. Джерела: J. A. van Dieten (ed.), *Niketas Choniates, Historia* (Berlin 1975); *Idem, Nicetae Choniatae orationes et epistolae* (Berlin 1972); A. Tautu, *Acta Honorii III et Gregorii IX* (Vatican 1950); F. Dölger, *Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit. Reihe A, Regesten* (München 1924-1932) 3:1709-1822, A. Heisenberg, *Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der Kirchenunion*, 1-3 (München 1922-1923); new edition A. Heisenberg, *Quellen und Studien zur spätbyzantinischen Geschichte* (London 1973); A. Heisenberg (ed.), *Gregorii Acropolitae Opera* I (1903); K. Sathas (ed.), *Theodoros Skutariotes, Synopsis. Mesoionike Bibliothéke VII* (Venetiis 1894); L. Schoepen (ed.), *Nicephori Gregorae Byzantina historia I* (Bonn 1829). Література: Beck 672-674, 817; G. Fedalto, *La chiesa latina in Oriente*, 3 vols. (Verona 1973-1978); J. Gill, "The Second Encounter With the West: A. D. 1204-1453", *Byzantium. An Introduction* (Oxford 1971), pp. 111-134; G. Fedalto, "Il patriarcato latino di Costantinopoli (1204-1261)", *Studia Patavina* 18(1971), pp. 390-464; G. T. Dennis, "John III Ducas Vatatzes, Byzantine Emperor", *NCE* 7:1022; O. Volk, "Johannes III Dukas Batatzes", *LThK*² 5:1045-1046; L. Stiernon, "Les origines du despotat d'Épire", *Revue des Études Byzantines* 16(1958), pp. 90-126; D. M. Nicol, *The Despotate of Epiros* (Oxford 1957), pp. 92-124; G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, transl. J. Hussey (Oxford 1956), 386-395; American edition P. Charanis (ed.), (New Brunswick, N.J. 1957); G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates* (München 1952² = *Byzantinisches Handbuch*, Teil I, Bd. II), pp. 346-354; K. Amantos, "He Oikogéneia Batátzi", *Epeteris Hetaireias Byzantinon Spoudon* 21(1951), pp. 174-178; J. Lognon, *L'empire latin de Constantinople et la principauté de Morée* Paris 1949); M. Andreeva, "A propos de l'éloge de l'empereur Jean III Batatzès par son fils Théodore II Lascaris", *Annales de l'Institut Kondakov*

канонізувала його і він знаний є як св. Іван Милостивий. По смерті його першої дружини Ірини він одружився з Констанцією (Анною), дочкою німецького імператора Фридриха II, що постійно сварився з папами римськими. Цар Іван постійно працював для зближення і замирення церков не лише з політичних, але також з релігійних мотивів.

Другим з черги був патріарх Германос II (1222-40), свідок упадку Царгороду в 1204 р.¹³ На сході його неправильно представляють як ворога унії церков,¹⁴ але уважна аналіза його творів вказує, що він бажав правдивого об'єднання церков як рівноправних сестер, а не визнання абсолютної папської влади і вищости латинського обряду, віри і культури. Його погляди були дуже близькі до сучасного вчення Другого Ватиканського Собору про східні церкви і їх гідність. Такий модель унії виразно представлений у його листі до папи Григорія IX з 1232, написаному з власної ініціативи, як в Нікею прибули 5 францішканів, що вертались в Царгород з турецької неволі.¹⁵ В тому листі патріарх називає Григорія IX "найсвятішим папою,"

10(1938), pp. 133ff; V. Vasiliev, "The Foundation of the Empire of Trebizond", *Speculum* 11(1936), pp. 3-37; E. Gardner, *The Lascarids of Nicaea* (London 1912); E. Gerland, *Geschichte des lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel*, 2 vols. (Homburg 1905); A. Meliarakes, *Historia tou basileiou tes Nikaïas kai tou despotátou tes Hpeïrou* (Athenai 1898). Про канонізацію і життя Івана III див.: F. Halkin (ed.), *Bibliotheca hagiographica graeca* (Brussels 1957), Vol. I, pp. 34-35; G. Moravcsik, *Byzantinoturcica I*, 2nd. ed. (Berlin 1958), p. 282; K. Amantos, "Ho bios Joannou Batátze tou Elémonos", *Prosforá eis S. P. Kyriakiden, Helleniká Parartema* 4 (Thessalonike 1953), pp. 29-34; G. Moravcsik, "Der Verfasser der mittelgriechischen Legende von Johannes dem Barmherzigen", *Byzantinische Zeitschrift* 27(1927), pp. 36-39; K. Praechter, "Zurn Enkomion auf Kaiser Johannes Batatzes dem Barmherzigen", *Byzantinische Zeitschrift* 16(1907), pp. 143-148; N. Festa, "À propos d'une biographie de St. Jean le Miséricordieux", *Vizantiiskii Vremennik* 13(1906), pp. 1-35; A. Heisenberg, "Kaiser Johannes Batatzes der Barmherzige. Eine mittelgriechische Legende", *Byzantinische Zeitschrift* 14(1905), pp. 166-167.

¹³ Германос II. Лист до Григорія IX: *Mansi* 23:47; Лист до кардиналів: *Mansi* 23:48; Лист до латинського патріарха Царгороду: A. Demetrakopoulos (ed.), *Orthodoxos Hellas* (Leipzig 1872), pp. 40-41; "Synodica definitio verae fidei de professione Spiritus Sancti Germani Patriarchae Constantinopolitani", *Golubovich* 466-470; Ісповідь віри: *Mansi* 23:307-319; Дріжджі: A. Dondaine, "Contra Graecos", *Archivum Fratrum Praedicatorum* 21(1951), pp. 429-430 (Fragment); Лист до кипріотів, *PG* 140:601-622; Лист до населення Царгороду: S. N. Lagorates, *Germanos ho B' patriarches Konstantinoupoles-Nikaïas* (Tripolis 1913), pp. 350-353; Лист до вірменів: *Ibidem*, pp. 354-357; Проти богомилів: G. Ficker, *Die Phundagiagiten* (Leipzig 1908), pp. 115-125; Канонічні твори: *PG* 119:797-807; Проповіді і промови Германа II знаходяться у *PG* 49:305-314 (поміж творами св. Івана Золотоустого); *PG* 98:221-384; *PG* 140:593-789. Важливі джерела зібрали J. A. Fabricius and C. C. Harles, *Bibliotheca Graeca*, 12 vols., 4th ed. (Hamburg 1790-1809), Vol. 9, p. 162; V. Laurent, *Les regestes des actes du patriarcat de Constantinople, Fasc. IV(1208-1309)*, (Paris 1971); see also *Golubovich* 418-470; *Roncaglia* (passim); *Beck* 58,667-668; H.-G. Beck, *Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich* (Göttingen 1980 = *Die Kirche in ihrer Geschichte. Ein Handbuch*, B. Moeller (ed.), Band 1, Lieferung D1), pp. D2, D183-D192; P. Joannou, "Germanus II, Patriarch of Constantinople", *NCE* 6:428-429; K. Baus, "Germanus II", *LThK*² 4:754-755; E. Kurz, "Christophoros von Ankyra als Exarch des Patriarchen Germanos II", *Byzantinische Zeitschrift* 16(1407), pp. 120-142.

¹⁴ Про Германа II як ворога об'єднання церков: *Beck* 58, 667-668; A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire 324-1453* (Madison, Wisconsin, Univ. of Wisconsin Press, 1952, 2nd ed. 1976), pp. 540-546; Митрополит Іларіон, *Поділ єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її. Історично-канонічна монографія* (Вінніпер 1952), стор. 252-255.

турецької неволі.¹⁵ В тому листі патріярх називає Григорія IX “найсвятішим папою, що має примат через найвище поставлений трон.” В іншому місці називає його “найсвятішим папою і наслідником св. Петра.” Христос є основою єдності “апостольської і католицької церкви християн.” Роз’єднання християн є скандалом подібним до ворожнечі між Каїном і Авелем і між Есавом і Яковим. Християни пожирають своїх ближніх як пажерливі риби. Цілий світ уболіває над розходженнями у догмах, нехтуванням канонів, опрокиненням давніх традицій і над перепонами збудованими братами, що були колись об’єднані. Дальше він вичислює надужиття того часу проти греків і пригадує папі про його обов’язок працювати для об’єднання церков. Лист починається і кінчається молитвою за єдність.¹⁶

В тому ж іронічному дусі патріярх Германос II написав листа до кардиналів, пригадуючи їм про колишню любов між церквами.¹⁷ Сьогодні, якщо греки помиляються, нехай латиняни допоможуть їм, а якщо латиняни помиляються, нехай греки допоможуть їм. Колись апостол Павло напоминав св. Петра. Сьогодні греки не стоять самі, бо багато інших народів погоджуються з ними у вірі, а саме “Етіопи, Сирійці, Іберійці, Лази, Аляни, Готи, Хазари, Асирійці, Руси і Болгари.” Лист кінчається молитвою, щоб Церква Греків разом з її старшою сестрою, старшим Римом, могла прославляти Христа, царя миру, єдністю віри у відновленому православію, як за старих часів.

Папа Григорій IX відповів листом датованим 26 червня 1232, в якому викладає абсолютну й монархічну екклезіологію, побудовану на неправильно пояснених цитатах св. Письма св. Петра і Павла, про його папську виключну владу і право рішати всі справи віри.¹⁸ Він жеж намісник Христовий, голова Церкви. Грецька церква стала декадентною, затратила свою гідність і свободу підчиненням світській владі. Вона відділилась від вселенської церкви. Вона понизила священичу гідність. Греки і всі автокефальні народи сходу мусять визнати свої гріхи як блудні сини і повернути до голови церкви, що від неї себе відділили.

Помимо цього образливого й недипломатичного листа Григорій IX звернувся до генеральних настоятелів Францішканів і Домініканів підготувати відповідних кандидатів на папських легатів до візантійського царя і царгородського

¹⁵ Тих п'ять неназваних францішканів супроводжав теж неназваний посол Германа II, що привіз листи до папи і кардиналів та негайно повернувся до Нікеї з відповіддю папи. Див.: L. Wadding, *Annales Ordinis Minorum* (Quaracchi 1931, 3 ed.), Vol. II, No. 34 and 36; H. Golubovich (ed.), *Bibliotheca bio- bibliographica della Terra Santa* (Quaracchi 1906-1927), Vol. I, pp. 161-162, Vol. II, pp. 510-512; M. Da Civezza, *Storia Universale delle Missioni Francescane* (Roma 1857), Vol. I, p. 204; *Hefele* V, p. 1043; M. Bihl, “Die Franziskaner-Missionen im Morgenlande im 13. Jahrhundert”, *Der Katholik* 35(1907), pp. 365-376; *Roncaglia* 29-31 (rich bibliography).

¹⁶ Текст у *Mansi* 23:47-56; A. L. Tautu (ed.), *Acta Honorii III et Gregorii IX* (Roma 1950), No. 179a. and 179b; *Roncaglia* 31-39 (Історія передачі тексту, видання, дискусія змісту документу); *Gill* 64-65.

¹⁷ Латинський переклад тексту: Wadding, *Annales Ordinis Minorum*, 3rd ed. (Quaracchi 1931 seq.), Vol. II, pp. 339-342, No. 36; A. L. Tautu, *op. cit.*, *ibidem*; *Roncaglia* 40.

¹⁸ Текст у *Mansi* 23:55-59; Tautu, *op. cit.*, No. 179. Cf. *Gill* 65; *Hefele-Leclercq* 1566-1567; D. Notara, *Tómos agápes katá Latínōn* (Jassy 1698), pp. 367-379 (Коментар на лист Григорія IX до Германа II).

патріярха.¹⁹ По впливі та підготовці одного року ними стали два домініканці, Гуго²⁰ незнаного походження (мабуть француз) і Петрус де Сезана, француз.²¹ Обидва магістри Богословія свого чину. Дальше, два францішкани та англійці Гаймо оф Фаверсгам²² і Родульфус де Реміз,²³ обидва магістри Богословія свого чину.

Ці легати одержали папську вірчу грамоту *Кум юкста тестімоніум* від 18 травня 1233, заадресовану до патріярха Германоса.²⁴ У грамоту папа теж вставив навчання про два мечі, світський і духовний, їх ужиток, як теж науку про квашений і неквашений хліби, обороняючи, річ ясна, латинську практику неквашеного хліба.

У січні 1234 легати прибули до Нікеї,²⁵ де цар і патріярх прийняли їх з великими почестями, дали їм чудові приміщення, обслугу і каплицю для Богослужб.²⁶ Офіційна авдієнція у патріярха відбулась 16 січня з усними привітаними і

¹⁹ Про папських апокризіярів див.: *Hefele-Leclercq* 1567; *Golubovich* 419; *Roncaglia* 43-45. Політичне розположення сил розглядає: *Norden* 348-358; О. М. Nicol, *The Despotate of Epiros* (Oxford 1957). Див. теж література в замітках 9 і 12.

²⁰ Hugo O. P. *Monumenta Ordinis Praedicatorum* (Lovanii 1896), t. I, p. 218; G. Golubovich, *Bibliotheca Bio- Bibliographica della Terra Santa* (Quaracchi 1906-1927), Vol. II, p. 302; *Roncaglia* 43; A. Walz, *Compendium Historiae Ordinis Praedicatorum*, 2nd. ed. (Romae 1948), p. 164. Крім імени немає інших відомостей про цього домініканина.

²¹ Petrus de Sezana (Sézanne) O. P.: *Roncaglia* 43; G. de Fracheto, O. P., *Vitae Fratrum Ordinis Praedicatorum nec non Chronica Ordinis ab an. 1254 ad an. 1254* (Romae 1896), p. 218. B. Altaner, *Die Dominikanermissionen des 13. Jahrhunderts* (Halberschwerdt 1924).

²² Haymo de Faversham O. F. M.: A. G. Little, *Franciscan Papers, Lists and Documents* (Manchester 1943), p. 27; P. Feret, *La Faculté de Théologie de Paris* (Paris 1894), t. I, pp. 309 seq.; A. Zawart, *History of Franciscan Preaching* (Washington 1927), pp. 267, 276 seq.; Hilarin Felder, *Geschichte der wissenschaftlichen Studien im Franziskanerorden bis urn die Mitte des 13. Jahrhunderts* (Freiburg im Br. 1904), pp. 174 seq., 237, 308, 427 seq., 434 seq.; A. G. Little, *The Grey Friars in Oxford* (Oxford 1892), p. 14; A. G. Little (ed.), *Tractatus fr. Thomae vulgo dicti de ECCLESTON de Adventu Fratrum Minorum in Angliam* (Paris 1909), pp. 34-36; F. Cuthbert, *The Friars and How They Came to England* (London 1903), p. 120.

²³ Rodulphus de Remis (Remensis, тобто уроджений в Раймс): A. Teetaert in *Dictionnaire de Théologie Catholique* (Paris 1937), Vol. 13, col. 1658 seq.; T. De Eccleston, "De Adventu Fratrum Minorum in Angliam", *Analecta Franciscana*, I (Quaracchi 1883), pp. 229-246; A. G. Little, *Franciscan Papers, Lists and Documents* (Manchester 1943), p. 189; *Idem*, *The Grey Friars in Oxford* (Oxford 1892), p. 177; H. Sbaralea, *Bullarium Franciscanum* (Romae 1759), t. I, p. 500; C. Eubel, *Bullarii Franciscani Epitome* (Quaracchi 1908), Nr. 491; *Roncaglia* 45; *Golubovich* 419-420.

²⁴ *Cum iuxta testimonium* Григорія IX був оприлюднений у: *Regestum Gregorii IX*, lib. 7. epist. 111 in the Vatican Archive; Labbei-Coleti, *Sacrosancta Concilia ad regiam editionem exacta* (Venetiis 1730), t. XIII, col. 130-132; K. Sahas, *Bibliotheca graeca medii aevi* (Venetiis 1873), t. II, pp. 46-49; M. Paris, "Historia Anglorum", *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores*, H. R. Luard (ed.), vol. LVII (London 1874), A. D. 1237; *Mansi* 23:59-62; L. Wadding, *Annales Minorum*, 3rd ed. (Quaracchi 1931), Vol. II, No. 8 (під роком 1233), pp. 361-367 (латинський і грецький); A. L. Tautu (ed.), *Acta Honorii III et Gregorii IX* (Roma 1950), No. 193.

²⁵ Тут починається звіт папських післанців, що був оприлюднений кілька разів: Labbei-Coleti, *Sacrosancta Concilia ad regiam editionem exacta* (Venetiis 1730), t. XIII, col. 1287-1306 (текст з численними помилками); J. Quetif-Echard, *Scriptores Ordinis Praedicatorum etc.* (Parisiis 1719), t. I, pp. 911-917; *Mansi* 23:279-319; *Golubovich* 418-470 (найкращий критичний текст).

²⁶ Cf. *Golubovich* 428; *Mansi* 23:279; *Hefele-Leclercq* 1568-1569; *Roncaglia* 52-53; *Gill* 65.

переданням папської грамоти, що її патріярх поцілував і сказав “Петрос Павлос.”²⁷ Починаючи з 17 січня, патріярх з почотом і легати відбули сім конференцій, з того б про *філіокве*, хоча легати настоювали, щоб спершу обговорити підчинення грецької церкви папі і римській церкві.²⁸ В дискусії про *філіокве* греки боронили принцип, що невільно нічого додавати до нікейської ісповіді віри. Легати вказали, що Другий Вселенський Собор додав багато до тої ж ісповіді, а тому латинська церква теж має право зробити певні поширення і додатки. Дальші дискусії велись на найвищому богословському рівні, під час яких заблистали грецькі богослови Карукес²⁹ і Блеммидес.³⁰ Нам годі передати тут перебіг тих дискусій. Не знайшовши спільної мови у питанні про походження Бога Святого Духа,³¹ легати попросили, щоб перейти до теми про Евхаристію. І тут сталось щось дуже цікаве, бо патріярх заявив, що з огляду на важливість справи він має намір скликати собор і запросити до участі патріярхів Олександрії, Антіохії і Єрусалиму. Він теж сильно настоював, щоб легати взяли участь у наміченому соборі. Легати відповіли, що не мають на це мандату, але просили, щоб греки висловились про мир, єдність і реформу церкви, і щоб висліди переслали їм у Царгород, де вони чекатимуть до половини березня.³²

У п'ятницю 27 січня легати пішли попрощатися з царем і застали там патріярха. Розмова знову зосередилась над єдністю церков. Легати вимагали від греків тої віри, що має римська церква і послуху для її проводу. Дальше запевнили

²⁷ Cf. *Golubovich* 428; *Mansi* 23:279-280; *Roncaglia* 53-55; *Gill* 65.

²⁸ Перша авдієнція папських легатів і початкові переговори з царем Іваном III відбулись 17 січня 1234. Виринуло питання про статус і мандат легатів, як теж про список справ до обговорення. *Golubovich* 429-430; *Mansi* 23:281, *Roncaglia* 53-55; *Gill* 66.

²⁹ “Quaedam philosophus” згідно з Никифором Блеммидом був Димитрій Карикес (також Карукес): А. Heisenberg (ed.), *Nicephori Blemmydae curriculum vitae et carmina* (Leipzig 1896). Зміст його промови у: *Golubovich* 428-437; *Mansi* 23:284-286; *Roncaglia* 55-62.

³⁰ Без сумніву Никифор Блеммидес був найбільшим грецьким богословом XIII ст. Його богословські твори: *PG* 142:533-609; Його логіка: *PG* 142:720-724; Його фізика: *PG* 142:725-1320. Його твори про Святого Духа: Н. Laemmer (ed.), *Scriptorum Graeciae orthodoxae bibliotheca selecta* (Friburgi Brisg. 1864). Vol. I, pp. 96-186. Cf. G. Mercati, “Blemmidea”, *Opere minori* (Città del Vaticano 1937), Vol. III, pp. 438-440 (= *Studi e Testi* 78). Грецьке становище в Нікеї, що його випрацював Никифор: Р. Canart, “Nicephore Blemmyde et le mémoire adressé aux envoyés de Grégoire IX (Nicée, 1234)”, *Orientalia Christiana Periodica* 24(1958), pp. 310-325 (подає критичний грецький текст). N. G. Wilson, *Scholars of Byzantium* (London and Cambridge, Mass. 1996), 2nd ed.; pp. 221-222; W. Lackner, “Zum Lehrbuch der Physik des Nikephoros Blemmydes”, *Byzantinische Forschungen* 4(1972), pp. 157-169; *Beck* 671-673; N. Tsouyopoulos, “Das Ätherproblem und die Physikabhandlung des Nikephoros Blemmydes”, *Rechenpfennige. Festschrift K. Vogel* (1968), pp. 69-89; I. Dalmais, “Nicephorus Blemmydes”, *NCE* 10:439; G. Misch, *Geschichte der Autobiographie* (Frankfurt 1962), Vol. III, 2, pp. 831-875 (особливо 839-842); Н.-G. Beck, “Nikephoros Blemmydes”, *LThK*² 7:970; V. Grumel, “Nicephore Blemmyde”, *Dictionnaire de Théologie Catholique* (Paris 1931), Vol. XI, col. 441-445; Н. I. Bell, “The Commentary on the Psalms”, *Byzantinische Zeitschrift* 30(1929-30), pp. 295-300; Б. І. Барвінок, *Никифор Блеммид и его сочинения* (Київ 1911). Присутність та вплив Никифора можна відчути всюди під час собору в Нікеї та Нимфайоні, хоча його рідко згадують. Його промову до легатів папи можна знайти у *Golubovich* 430-437; *Mansi* 23:281-286; *Roncaglia* 63-64; *Gill* 66-67. На жаль грецький текст його знаменної промови не зберігся.

³¹ *Golubovich* 442-444; *Mansi* 23:290-291; *Roncaglia* 58-64.

³² *Golubovich* 444; *Mansi* 23:291-292; *Roncaglia* 64-65.

царя, що папа тоді привернув би патріярхові всі його права.³³ З цього видно, що греки підходили до всіх справ з певною зрілістю і стриманістю. Знову ж латиняни змішували синівський і духовний послух з канонічним підчиненням церковним властям.³⁴ Крім цього, папа Григорій IX і його легати були переконані, що вони вже мають повноту правди, досконалу єдність, а теж одинокий авторитет для спасіння усіх людей і цілого світу.

В половині березня патріярх післав легатам у Царгород дуже сильного листа, щоб вони прибули до імперіяльної резиденції в Лескарі на собор. Легати запротестували, але негайно прийшов другий лист від патріярха і від царя Івана III. Крім цього, патріярх написав два листи – один до Венедикта, францішканського настоятеля Романії, як теж до францішканського достойника Якова з Россано, що тоді перебував у Царгороді. Латинський імператор Романії Іван де Брієн, а теж латинська ієрархія з крилосом Святої Софії сильно настоювали, щоб легати пішли на собор, а теж, щоб досягнути від Івана III перемиря на один рік.³⁵ Легати виїхали з Царгороду 26 березня і прибули до Лескари 2 квітня. Цар перебував тоді у Нимфайоні і запросив їх туди, де вони й прибули 12 квітня. На другий день прибув туди патріярх, але без ієрархів і почоту. Легати були обурені, але на прохання царя погодились відложити собор на час після Великодня.³⁶ У світлий понеділок 24 квітня відбулась перша сесія собору, на якій сварились над програмою собору: греки хотіли починати з *філіоқве*, а латиняни з евхаристійного хліба.³⁷ Греки уступились і 26 квітня почалась друга сесія о першій годині.³⁸ Архиепископ Самастрії у Пафлягонії зачитував другий лист папи Григорія IX зі згадкою про свв. Петра і Павла і спитався, чи це вказує на дві різні, але законні традиції. Легати не хотіли дати відповіді. Біля шостої години латинські легати вже були розстроєні й почали відверту атаку проти греків, мовляв, вони не хочуть відверто ісповідати свою віру, щоб не виявити своїх поблуджень, що вони не визнають Евхаристію в неквашеному хлібі, що їх писання повні ересей, що вони обмивають вівтарі після відправ латинян, що вони змушують латинян до апостазії і відкинення Тайн латинської церкви, що викинули папу з диптихів, а тому вважають його виклятим і еретиком, та що щорічно його виклинають.³⁹

Патріярший картофілякс (приблизно канцлер) заперечив виклинання папи і висловив прощення за варварську поведінку латинян під час захоплення Царгороду у

³³ *Golubovich 444-445; Mansi 23:292; Roncaglia 65-67.* Політичну роль царя Івана III описує В. Sinogowitz, *Die abendlandische Politik der griechischen Staatenwelt zur Zeit des lateinischen Kaiserreiches (1204-1261)* (München 1944).

³⁴ М. Esther Harding, *Psychic Energy: Its Source and Its Transformation* (Princeton, N. Princeton University Press, 1963), especially chapter eight: "The Ego and the Power Problem: Self-Respect and the Will to Dominate", pp. 196-237.

³⁵ *Golubovich 445-446; Mansi 23:292-293; Roncaglia 68-69.*

³⁶ *Golubovich 446-448; Mansi 23:293-294; Roncaglia 69-71.*

³⁷ *Golubovich 448-450; Mansi 23:294-295; Roncaglia 71-73.* Тут звіт згадує "...quidam philosophorum suorum habitu Calogerus et dixit..." Сьогодні годі ідентифікувати цю особу. Напевно це не був Никифор Блеммидес. Однак цей неназваний муж, так як і Деметріос Карикес, мусів бути знаним науковцем, бо носив титул "го гипатос тон філософон."

³⁸ *Golubovich 450; Mansi 23:295-296; Roncaglia 74-75.* Був це Миколай, Архиепископ Амастриди у Пафлягонії, див.: М. Lequien, *Oriens Christianus* (Paris 1740), Vol. I, col. 564.

³⁹ *Golubovich 451; Mansi 23:296.*

1204. Увечорі легати скаржились перед царем за недодержані обіцянки.⁴⁰ Цар повідомив їх, що його післанці готові з кораблями і дарунками відплисти до папи, щоб виявити добру волю греків. Легати переконали його, що немає виглядів на мир і єдність, а тому післанців до папи зайво посилати. Була це катастрофальна помилка, бо так пропала нагода на дальший діалог і можливе замирення.

У п'ятницю 28 квітня в царській палаті почалась третя сесія собору. Архиепископ Амастриди дав легатам остаточну від'ємну відповідь відносно Евхаристії з неквашеного хліба.⁴¹ Легати запитали патріярха і кожного ієрарха зосібна про їх погляд. Всі були однозгідні у від'ємній відповіді. Легати зажадали це все на письмі. Тоді патріярх сказав: "А ви напишіть нам, що Святий Дух походить від Сина і той, хто не вірує в це, є на шляху до загибелі." Обмін листами утвердив усіх в неуступчності.⁴²

В суботу 29 квітня 1234 відбулась четверта сесія собору. Згідно з домовленням відчитано два документи: грецький про неможливість важно відправляти Евхаристію з неквашеним хлібом,⁴³ а потім латинський про походження Святого Духа від Отця і від Сина, а ті, що в це не вірять, є на шляху до загибелі.⁴⁴ Латинський оратор ще вернувся до питання про Евхаристійний хліб.⁴⁵ Він заявив, що Римська Церква уважає за еретиків тих, що вірять згідно з відчитаним грецьким документом, а він цю ересь приписує або незнанню, або заскорузлості, бо у великий четвер під час Тайної Вечері Христос уживав неквашений хліб. Так закінчилась четверта сесія.

Легати чекали до середи 3 травня, а не одержавши запрошення на наступну сесію, післали до царя прохання про дозвіл на від'їзд.⁴⁶ Цар післав їм різні пляни і запросив їх до палати. Згідно з його компромісовим пляном Латинська Церква повинна усунути *філіокве* з ісповіді віри, а греки тоді визнають важною Евхаристію з неквашеного хліба. На це легати відповіли, що ні папа, ні римська церква ні на одну йоту не змінять свою віру, що греки мусять проповідувати *філіокве* людям, як теж важність Евхаристії з заквашеного і незаквашеного хліба. Всі книги греків, що противляться цій вірі, мусять бути осуджені і спалені. Тоді папа не буде настоювати, щоб греки співали *філіокве* у "вірую", хіба що вони цього самі забажають. Цар висловив свою журбу про можливість замирення, але обіцяв скликати ієрархів.⁴⁷

В четвер 4 травня 1234 відбулась п'ята сесія з великим числом учасників. Легати відмовились від дискусій, заявляючи, що їх становище правильне.⁴⁸ Дедалі сесія ставала більш голосною і неможливо було контролювати присутніх. Тоді

⁴⁰ Golubovich 452-453; Mansi 23:297; Roncaglia 75-77.

⁴¹ Golubovich 453-454; Mansi 23:297-298; Roncaglia 77-78.

⁴² Golubovich 454; Mansi 23:298; Roncaglia 78-80.

⁴³ Латинський текст грецького становища: Golubovich 454-455; Mansi 23:298-299. Грецький текст не зберігся: Roncaglia 78.

⁴⁴ Повний текст латинського становища у Golubovich 455-458; Mansi 23:299-301. Повний текст в обох мовах з критичним апаратом приготував Н. Golubovich in L. Wadding, *Annales Minorum*, ed. tertia (Quaracchi 1931), Vol. II, col. 374-381.

⁴⁵ Golubovich 458-461; Mansi 23:301-304; Roncaglia 80-81.

⁴⁶ Golubovich 461-462; Mansi 23:303-304.

⁴⁷ Golubovich 462-463; Mansi 23:304.

⁴⁸ Golubovich 463-464; Mansi 23:304-305; Roncaglia 81.

патріярх наказав мовчанку. Все ж таки латиняни закричали: “Чи ви вірите в те, що Святий Дух походить від Сина, чи ні?” Патріярх відповів: “Ми віримо, що він не походить від Сина.” Тоді прийшла критична хвилина й остаточною образою латинян стосовно греків, бо представник папських легатів закричав: “Тому що св. Кирило викляв тих, що не вірують в це, ви є викляті, а заперечуючи те, що Евхаристію можна відправляти з неквашеного хліба – ви є еретиками. Ми відлучуємось від вас як від еретиків і виклятих.” Тоді всі легати вийшли з поспіхом і покинули собор.⁴⁹ По дорозі до Царгороду греки відібрали від них грецький текст про Евхаристію. Посли зберегли латинський переклад.⁵⁰

Це сталося на спільному греко-римському соборі, де формально після довгих дебатів прийшло до остаточного роз'єднання Латинської та Візантійської Церков, де латинські представники завершили схизму, що її не вдалось загоїти аж по сьогоднішній день.⁵¹ Отже не в 1054 р., але в 1234 р. прийшло до остаточної схизми, бо у 1245 папа Іннокентій IV писав, що схизма заіснувала “в нашому часі, лише кілька літ тому.”⁵²

Собор 1234 не знайшов жадного відгону в Київській Церкві, бо там не було зацікавлення роздорами і схизмами. Крім цього вже в 1223 починається монгольський тиск, а далше т. зв. “татарське лихоліття”, що завершилось упадком Києва в 1240. Все ж таки на Першому Ліонському Соборі в 1245 виступав “Петро, архиепископ Русі”, що поінформував Отців Собору про татарську небезпеку. Був це Митрополит Київський Петро Акеревич.⁵³ Князі Данило і Василько вважали, що Київсько-Галицька Церква є у повній єдності з Римом і Царгородом, а тому коронація Данила на короля Галицько-Волинської Держави у 1253 в Дорогичині за благословенням папи Іннокентія IV була з церковного боку нормальним явищем.⁵⁴ Маємо цілий ряд прикладів, що Києво-Галицька Церква не звертала уваги на схизму між греками і латинянами. Найкращий приклад це прийняття всіх рішень Флорентійського Собору з 1439 за посередництва Митрополита Київського і Кардинала Ізидора, а найважливіше це вірність тим рішенням аж до самої Берестейської Унії.⁵⁵ Теж дуже важливим є лист Митрополита Київського Мисаїла та

⁴⁹ Golubovich 464-465; Mansi 23:305.

⁵⁰ Golubovich 464-466; Mansi 23:305-307; Roncaglia 82-84.

⁵¹ Латинський текст ісповіді в Mansi 23:307-320. Golubovich 466-470 подає грецький і латинський тексти коротшої ісповіді під заголовком: “Synodica definitio verae fidei de processione Spiritus Sancti Germani Patriarchae Constantinopolitani.”

⁵² T. C. O'Brien (ed.), “Schism, East West”, *Corpus Dictionary of Western Churches* (Washington - Cleveland 1970), pp. 695-696.

⁵³ Про Митрополита Петра Акеревича див.: Matthaеus Parisinus, *Chronica major*, H. R. Luard (ed.), (London 1877), Vol. IV, p. 386; S. Tomašivs'kyj, “Praecursor Isidori, sive de Petro, Aceri filio, metropolitano Rutheno hucusque fere ignoto”, *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, Vol. II (Zovkva 1926), pp. 221-313; М. Чубатий, “Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії”, *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*. Том 123 (Львів 1917), стор. 33 і слід.

⁵⁴ Про коронацію Данила див.: Галицько-Волинський літопис під р. 1255, *Полное собрание русских летописей*, Том II (С.-Петербург 1846), стор. 2825-2828. А. G. Welykyj, *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia* (Romae 1953), Vol. I, pp. 49-51.

⁵⁵ На цю тему дивись: Ihor Moncak, *Florentine Ecumenism in the Kyivan Church* (Rome: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, 1987).

інших ієрархів і вельмож до папи Сикста IV з 1476, в якому вони звертаються до папи в перебільшених суперлятивах, з'ясовують ситуацію Київської Церкви, просять про поміч, але одночасно заявляють, що вони є під юрисдикцією царгородського патріарха.⁵⁶

Отці Берестейської Унії розуміли її як оновлення єдності церкви з підапостольських часів, як теж оновлення, поширення і уточнення рішень і практики Флорентійського Собору. Можна твердити, що від апостольських часів аж до Берестейської Унії скитсько-руська-українська церква не була у схизмі ні зі східними, ні зі західними церквами, бо не зробила якихось схизматичних матеріальних чи формальних актів. Труднощі, сварки, ізольовані випадки і політичні махінації не є в ніякому разі схизмою якоїсь помісної церкви у відношенні до інших церков. Теж не сміємо ізольовати Ужгородську Унію як окремий церковно-політичний акт. Та унія була нічим іншим, як прийняттям Берестейської, Флорентійської, Ліонської уній, а в дійсності лише підтвердженням існування єдиної, святої, соборної чи католицької й апостольської церкви і її православ'я.

Список Скорочень

- Beauduin *L'Église et les églises. Neuf siècles de douloureuse séparation entre l'Orient et l'Occident. Études et travaux sur l'unité chrétienne offertes à Dom Lambert Beauduin. 2 vols. (Chevetogne 1954-1955).*
- Beck Hans-Georg Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich* (München: C. H. Beck 1959, 2nd ed. 1977).
- ER *The Encyclopedia of Religion.* Mirecea Eliade, Editor-in-Chief (New York, London: Macmillan, 1987), 16 Vol.
- Gill Joseph Gill, S. J., *Byzantium and the Papacy 1198-1400* (New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1979).
- Golubovich Fr. Hieronymus Golubovich, O.F.M., "Disputatio latinorum et graecorum seu Relatio Apocrisiariorum Gregorii IX de gestis Nicaeae in Bithynia et Nymphaeae in Lydia 1234", *Archivum Franciscanum Historicum* 12(1919) 418-470.
- Hefele-Leclercq Charles-Joseph Hefele, *Histoire des conciles après les documents originaux.* Trad. et edit. Dom H. Leclercq, Vol. V/2 (Paris: Letouzey et Ané, 1913).
- LThK² *Lexikon für Theologie und Kirche*, 2nd ed. Begründet von Michael Buchberger. Herausgegeben von Josef Höfer and Karl Rahner (Freiburg:

⁵⁶ Церковно-слов'янський оригінал і латинський переклад листа були оприлюднені в *Monumenta Ucrainae Historica* (Roma 1971), Vol. IX-X, pp. 5-55. Про цього листа я написав три розвідки: "Das fünfhundertjährige Jubiläum des Briefes des Kyjiver Metropoliten Misael an Papst Sixtus IV (1476-1976)", *Mitteilungen Nr. 13.* München: Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e.V., 1976, pp. 5-16; "The Five-Hundredth Anniversary of the Letter of Misael, Metropolitan-Elect of Kiev, to Pope Sixtus IV (1476-1976)", *Studies in Medieval Culture* 11(1977), pp. 137-146; "A Theological Analysis of The Letter of Misael, The Metropolitan-Elect of Kiev, to Pope Sixtus IV (On Its 500th Anniversary: 1476-1976)", *Proceedings of the PMR Conference. Annual Publication of the Patristic, Mediaeval and Renaissance Conference.* Augustinian Historical Institute, Villanova University, Villanova, Pa., Vol. 1(1976), pp. 137-146.

- Herder, 1957-1968) 10 vols., Register, 3 vol. Das Zweite Vatikanische Konzil.
- Mansi J. D. Mansi (cont. I. B. Martin, L. Petit), *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio...*, 53 vol. Florentiae - Venetiis - Parisiis - Lipsiae, 1759 ad 1927.
- NCE *New Catholic Encyclopedia*, prepared by an editorial staff at The Catholic University of America, Washington, D.C. (New York, etc.: McGraw-Hill, 1967), 10 vol. and Supplements.
- Norden Walter Norden, *Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reichs (1453)* (Berlin: B. Behr, 1903, repr. New York: Burt Franklin, 1958?).
- PG *Patrologiae cursus completus*, ed. J. Migne: *Patrologia Graeca*, 161 vols., Paris 1844-1866.
- RGG³ *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. 3. Auflage. Edit. Kurt Galling et al. (J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1957-1965, repr. 1986).
- Roncaglia P. Martiniano Roncaglia, O.F.M., *Les frères mineurs et l'église greque orthodoxe au XIIIe siècle (1231-1274)* (Le Caire: Centre d'Études Orientales de la Custodie Franciscaine de Terre-Sainte, Sharen el-Bendaka 12, 1954. = *Bibliotheca Bio- Bibliographica della Terra Santa e dell'Oriente Francescano, Serie quarta: Studi*, Tomo II.
- SM *Sacramentum Mundi. Theologisches Lexikon für die Praxis*. Edits. K. Rahner - A. Darlap et al. (Freiburg - Basel - Wien 1967-1969), 4 vol.